

Mora marknad

Mora marknad. Oljemålning av Anders Zorn från år 1892.

Christer Karlsson och Anders Romson

Innehåll

Förord	3
Mora som marknadsplats.....	4
Marknadsbodarna och marknadsstånden.....	4
Författare som skildrat Mora marknad	8
Konstnärer och fotografer som avbildat Mora marknad	9
Mora marknadskassa	11
Litteratur	15

Förord

Intresset för marknadernas historia är för mig, Christer Karlsson, relativt ny. Det var när vi gjorde utredningen om Mora Jordägares historia (Karlsson m fl 2017) som jag insåg vilken viktig samhällsfunktion marknader hade fram till 1864, då Sverige fick full näringsfrihet. Orsaken till att vi i den utredningen intresserade oss för Mora marknad var att Mora Jordägare fram till 1800-talets slut anordnade och tjänade pengar på marknaden. Det fanns t o m en speciell marknadskassa som inte upplöstes förrän 1960. Föreliggande uppsats är med några mindre ändringar densamma som utgjorde ett kapitel i "Mora Jordägares Samfällighetsförening - en historik" (Karlsson m fl 2017). Text med kursiv stil är direkta citat. Övrig text är skriven av Christer Karlsson som även har gjort layouten. Anders Romson har bidragit med faktaunderlag.

Vid utredningen om Mora marknads betydelse för Mora Jordägare upptäckte jag även målningar av Anders Zorn som jag tidigare inte kände till, och insåg att Anders Zorns sju målningar av Mora marknad troligen inte tidigare hade visats på bild i en och samma skrift. Det är med stor tacksamhet till Zornmuseet som vi nu presenterar dessa och Henrik Ankarcronas målningar av Mora marknad.

Christer Karlsson är uppvuxen i Västerbotten och Ångermanland, men bor sedan 1988 på Sollerön. Han är jägmästare och har sedan 1988 arbetat med skogsforskning inom Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), med Siljansfors försökspark som bas.

Anders Romson, född 1939, bor på fädernegården Rombogården i Östnor. Anders har arbetat med markanvändningsplanering på Mora kommun och medverkat i många beskrivningar om Moras historia.

Ett stort tack till Karin Högberg, Östnor som har korrekturläst manuskriptet och bidragit till att förbättra det. Ett stort tack även till Ingmar Kånåls, Östnor och Mora Hembygdslag som hjälpt oss att publicera detta dokument.

Mora som marknadsplats

Mora marknad kan spåras tillbaka till 1600-talets början, men är troligen mycket äldre. Karl IX utfärdade 1608 ett privilegiebrev för Falun, där borgarna från Falun, Hedemora och Tuna gavs rätten att ha egna marknader i Mora (Wichman 1942). Marknader var hårt reglerade av staten från medeltiden och fram till 1846, då näringsfrihet började införas. Först när full näringsfrihet kom år 1864 kunde vem som helst bedriva handel var som helst. Före 1846 kunde man visserligen lokalt byta till sig varor, t ex i samband med kyrkobesök, men när det var fråga om att sälja och köpa varor från avlägsna trakter var det endast borgare från vissa städer som fick vara mellanhänder (Levander 1935).

I Mora socken sammanföll införandet av handelsfrihet tidsmässigt med storskiftet, som pågick under åren 1840-1859. För Morastrand blev dessa två händelser starten för en kraftig expansion under 1800-talets andra hälft, som på ett par årtionden gjorde Mora marknad överflödigt ur handelssynpunkt. Fram till 1866 fanns årligen två återkommande officiella marknader, sommarmarknad och höstmarknad. År 1865 föreslog landstinget att sommarmarknaden skulle upphöra från och med 1867, eftersom man ansåg att den var mer skadlig än nyttig (Arosenius 1866). Sommarmarknaden fortsatte dock med oförminskad styrka under 1870-talet (Du Chaillu 1881). År 1878 beslöt Mora kommunalstämma att vidta åtgärder för att få slut på sommarmarknaden, bl a förbjöds uthyrning av marknadsbodas och marknadsplatser (Kommunalstämmaprotokoll A I:2, 1878). Den officiella höstmarknaden behölls tills vidare, eftersom den framför allt ansågs behövlig för kreatursomsättningen (Arosenius 1866). År 1894 beslöt dock kommunalstämman att även lägga ned höstmarknaden, vilket fastställdes av Kungliga kommerskollegium (Mora Tidning 1896-09-20). I stället infördes några torgdagar för försäljning av kreatur och lantmannaprodukter. År 1908 återupptogs höstmarknaden i Kox, som är en del av Utmeland, men upphörde vid första världskrigets utbrott 1914 (Andersson 1975).

Mora centrum, det som kallas Morastrand, var från 1200-talet och fram till slutet av 1700-talet en liten plats som fyllde några centrala funktioner för socknen: kyrka, bosättning för präster, samlingsplats för sockenstämman, skola, "knektgård" samt marknadsplats (Romson & Sandström 1992). Marken mellan kyrkan och Saxviken, samt österut mot Kristineberg (intill Mora järnvägsstation) ägdes dels av Kyrkan, dels samfällt av Mora Jordägande Socknemän (Mora jordägare). Förutom Prästbostället, Kaplansgården (komministergård), skolan och skolmästarbostället fanns där före slutet av 1700-talet endast några mindre byggnader, t ex marknadsbodas (bild 1-7). Väster om kyrkan fanns cirka 16 hushåll i Lisselby. Från slutet av 1700-talet ökade Morastrand i betydelse som centralort, när ytterligare funktioner förlades dit. Under 1790-talet uppfördes en sockenstuga mellan kyrkan och nuvarande tingshus. Det var en tvåvånings timmerbyggnad dit sockenstämmor (kommunalstämmor efter 1862) förlades. Sockenstugan blev också ett tingshus, dit domstolsförhandlingar flyttade, efter att tidigare ha avgjorts i Länsmansgården i Mora-Noret (Hülphers 1762, Engström 1996). Mora hotell byggdes på 1830-talet, och tog över som gästgiveri från Länsmansgården i Mora-Noret.

Mellan 1846 och 1864 etablerade C. P. Sundwallsson, Carl Bergqvist och Carl Fredrik Falk handelsbodas, med begränsade rättigheter, i Mora. År 1866 fanns fyra handlare i Morastrand – Lisselby. Handlare Klingius handelsbod låg väster om Kristineberg och A. H. Westerberghs intill marknadsplatsen strax söder om Vasaloppsmålet. Väster om kyrkan hade Carl Bergqvist och läderhandlare Lundholm sina handelsbodas (Romson & Sandström 1992). År 1882 fanns ett tiotal handlare och en bank i Morastrand. Under 1890-talet byggdes järnvägar i olika riktningar, så att Mora blev en järnvägsknut. Samma årtionde etablerades två stora sågverk vid Saxviken, och ett i Mora-Noret.

Marknadsbodarna och marknadsstånden

Marknaderna hölls på den samfälliga marken mellan kyrkan och Saxviken, som ägdes av Mora jordägare. Där byggde jordägarna bodas och marknadsstånd som hyrdes ut till marknadsförsäljarna (bild 2-4). Arosenius beskriver år 1866 byggnaderna som en vanprydnad för Morastrand. På ett foto från ca 1866 (Anders Romson, muntlig uppgift ang. året) syns marknadsbodarna från sjösidan (bild 3), och i en målning från 1869 syns de från landsidan (bild 7). De flesta av de sjönära marknadsbodarna har försvunnit vid 1870-talets början (bild 5 och 6). Detta är sannolikt en följd av beslutet om att sommarmarknaderna skulle upphöra från och med 1867.

Bild 1. Utsikt över Morastrand från Kristineberg 1853. Målningen (beskuren) visar bebyggelsen runt Mora kyrka med Prästbostället, Kaplansgården och marknadsbodarna ner mot Saxviken. Ute på Saxviken, i bildens vänstra del syns Siljans enda ångbåt "Prins August", och bakom denna syns Utmelandsholen. Oljemålning av Gustaf Wilhelm Palm som beställdes av Oscar I, och fortfarande ägs av H. M. Konungen. Jämför med foto i bild 5 och 6.

Bild 2. Morastrand. Blyertsteckning av Alf Wallander 1882. Uppsala universitetsbibliotek. I bakgrunden, bakom andra marknadsboden från vänster, syns Kaplansgården med tak och två skorstenar (bild 4).

Bild 3. Marknadsbodar i Morastrand ca 1866 (bild 4). Längst till höger syns tolvårsskolan, där Vasastatyn står från 1903. Prästgårdens tak med två skorstenar syns också i bildens högra del. Det stora huset i bildens mitt är huset mitt emot Vasaloppets hus. Reprofoto: Kjell Hansson Talu.

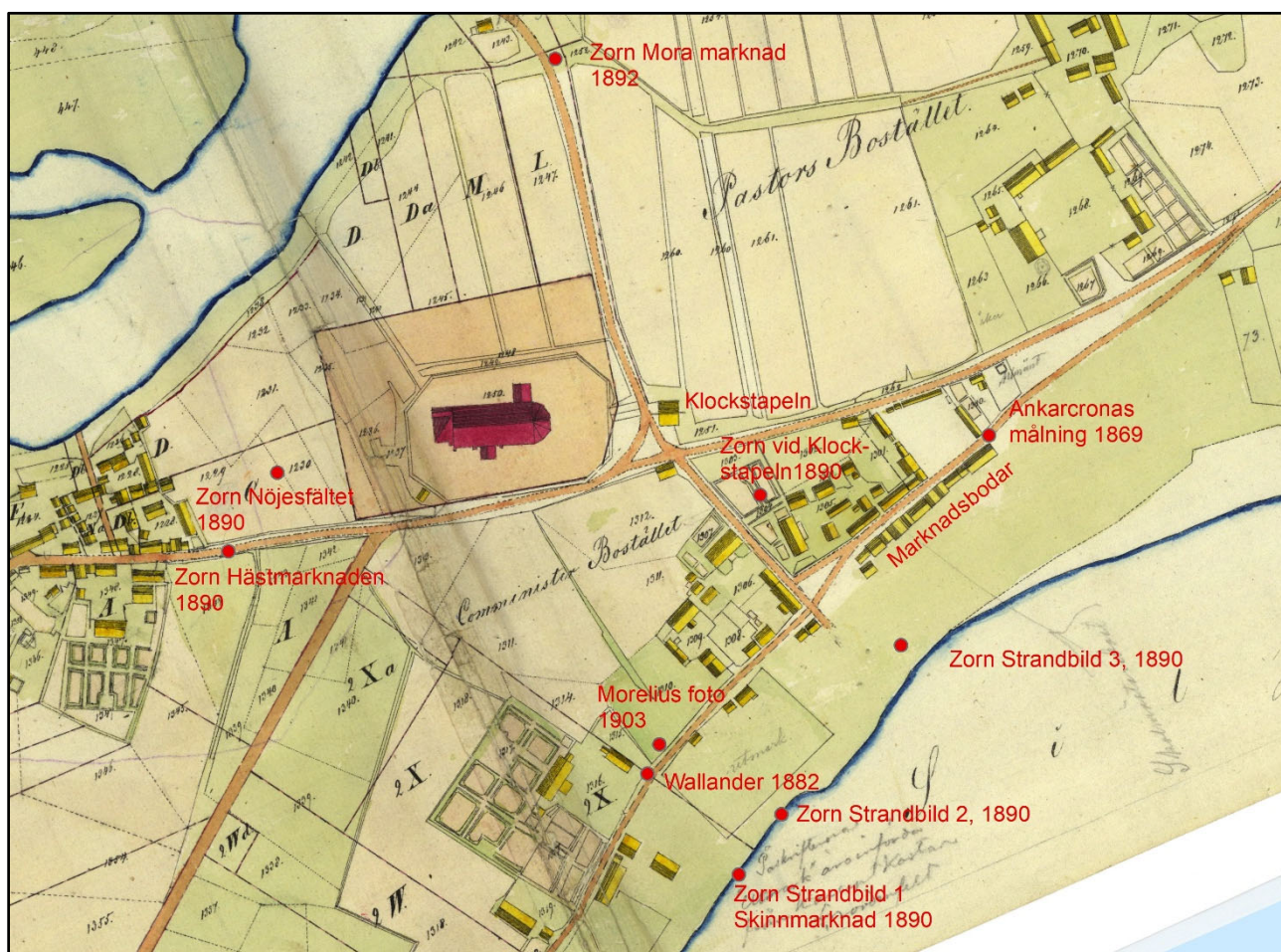

Bild 4. De röda cirkelarna visar ungefärlig plats där målningar och foton av Mora marknad är utförda. Storskifteskartan från 1842 (Arkivsök, Lantmäteristyrelsen, Mora socken Morkarlby nr 1-121). Bearbetad av Christer Karlsson 2022-03-14.

Bild 5. Morastrand fotograferat ca 1870 från Kristineberg. På vykortet står "Prisbelönt i Wien 1873 och London 1874". Foto: O. Wiklund, Westerås.

Bild 6. Förstorad del av fotot i bild 5. Det stora vita huset är Mora hotell. Eventuellt pågår Mora marknad då man kan ana att många båtar och människor finns nere vid Saxviken. Ett vitt tält syns också vid stranden. De marknadsbodar som syns nära stranden i bild 3 är borta. Foto: O. Wiklund, Westerås.

Bild 7. Mora marknad, oljemålning av Henrik Ankarcrona 1869 (bild 4). Zornsamlingarna, Mora.
Foto: Lars Berglund, Mora.

Författare som skildrat Mora marknad

Den äldsta kända skildringen av Mora marknad finns i "Dagbok öfver en resa genom de under Stora Kopparbergs höfdingdöme lydande lähn och Dalarne 1757" som utkom 1762 och är en typisk ortnamns- och topografisk beskrivning av Dalarna.

"Marknaden, som från urminnes tid blivitt hållen här wid stranden, har förut tagit sin början Midsommardagen efter Johannes i Påfwe-tiden hölls för kyrkans patron, som förr på den dagen skall vara inwigd, och således samma anledning, som Leksands boerne haft, att fira Petri och Pauli dag, men efter Calendari ändring, har denne termin bliwitt flyttad, så att marknaden nu hålles senare, och war för två dagar begynd. Här såg man flere bodar och stånd, samt en stor samling allmoge ifrån denna och nästgränsande Orsa, Elwedals och Wenjans soknar, tillika med några Wester-dals-boer. Handlande hantwärfare ifrån Fahlun, Säter och Borås, som bevisat Leksands Marknaden, hade derifrån sjöledes hit kommit. Afsättningen skedde mäst af gröfre waror och är denne störst av dessa marknader. Här war allt tyst och stilla, utan sådana fägnads betygelser som skedde i Leksand"(Hülphers A. A. 1762).

Den "Calendari ändring" som Hülphers skriver om inträffade 1753, när Sverige övergick från tideräkning enligt den Julianska kalendern till den gregorianska. Detta år kom den 1 mars dagen efter den 17 februari. Fr.o.m. 1753 inträffade sommarmarknaden den 1 juli, och så småningom började marknaden den första onsdagen i juli och pågick i tre dagar. Även en höstmarknad hölls under tre dagar, med start den första onsdagen i oktober (Andersson, 1975). År 1866 gjorde Fredrik Reinhold Arosenius en utförlig beskrivning av Mora socken:

”Marknad har hittills hållits 2:ne gånger om året på Mora strand, den ena i början af Juli, den andra i början af Oktober. Dessa äro i behåll från urminnes tid och sommarmarknaden tog firdom sin början sjelfva Midsommardagen, då äldsta kyrkan säges vara invigd och helgad åt St. Johannes, som under påfvetiden hölls för kyrkans patron. I det föregående är dock nämndt att hon äfven anses vara helgad åt Jungfru Maria. Dessa marknader voro förr till mycken nytta för alla socknar ofvan Siljan och äfven talrikt besökta. Handlande och handtverkare från Falun, Hedemora, Säter och Westergötland försågo då folket med allehanda behof; men i den mån kommunikationerna blifvit underlättade och talrika salubodar uppförda både här och där i socknarne, anses dessa marknader mera skadliga än gagnande; hvarföre ock 1865 års landsting föreslagit, att den som hålles under sommaren skall afskaffas. Den andra på hösten får dock qvarstå såsom behöflig för kreatuomsättningen. Marknaderna hafva emellertid förorsakat en stor vanprydnad på stranden genom den mängd av bodar, som för detta ändamål blifvit upptimrade och af hvilka flere synbarligen äro af ganska hög ålder. En mängd flyttbara salustånd öka otrefnaden, emedan de sällan borttagas under mellantiderna. Här på den öppna platsen vid den tjugande Saxviken kunde annars genom trädplanteringar och dylikt erhållas en herrlig promenad och en värdig prydnad för denna minnesrika strand, der stora konungar talat till ett hugstort folk” (Arosenius 1866).

Fransmannen Paul B. Du Chaillu besökte Mora sommarmarknad i mitten av 1870-talet. Han uppger att det fanns minst 3000 personer på marknadsplatsen, och att det bl a såldes skinn, skor, smycken, metallvaror, öl och brännvin. *”Innan dagens slut voro de fleste karlarne hemfallna under kung Alkohols herravälde”* (Du Chaillu 1881).

Bild 8. Hästmarknaden vid Mora marknad. Akvarell av Anders Zorn 1890 (bild 4). Zornsamlingarna, Mora.
Foto: Lars Berglund, Mora.

Konstnärer och fotografer som avbildat Mora marknad

År 1869 besökte Henrik Ankarcrona Mora, vilket resulterade i flera målningar med Mora marknad som motiv (bild 7). Han är mest känd som orientalist med motiv från Afrika. Få andra bilder med svenska motiv är kända av honom (Romson & Sandström 1992). Alf Wallander besökte 1882 Mora och gjorde då en blyertsteckning med marknadsbodarna längs Strandgatan som motiv (bild 2). Detta är en av få bilder av Morastrand på 1800-talet där kyrkan inte dominerar (Romson & Sandström 1992).

Anders Zorn målade år 1890 en serie med sex akvareller från Mora höstmarknad. Kyrkan och klockstapeln utgjorde medelpunkten för marknaden (bild 11). Hästmarknaden pågick också nära kyrkan (bild 8) och nöjesfältet (bild 10) låg på "Knagg-åker", som sedan blev trädgård framför Zorns bostad. Nere vid Saxviken handlades det med skinn och andra varor (bild 12-14). Enligt Sandström (1974) är dessa målningar målade i impressionistisk stil och utgör Anders Zorns sista stora verk i akvarell. "Han har låtit den mycket upplösta färgen rinna och endast lätt rört den med penseln för att erhålla önskad yta och avgränsning". Mest känd av Anders Zorns tavlor med Mora marknad som motiv är dock oljemålningen från Mora sommarmarknad år 1892. Tavlan väckte stor uppmärksamhet då den visades i Stockholm hösten 1892, på världsutställningen i Chicago 1893 samt i Paris 1894 (Sandström 1974). Den 19 mars 1905 skänkte Anders Zorn oljemålningen "Mora marknad" (bild 9) till Mora kommun. Gåvobrevet har följande text:

"Till Mora Kommun

Skänker jag härmed en oljemålning "Mora marknad, "

att för framtiden vara placerad i tingssalen å Mora Strand

Mora 19 mars 1905

Zorn

Bild 9. Mora marknad. Oljemålning av Anders Zorn från år 1892, målad vid uppfarten från färjestället vid Badstubacken, med klockstapeln mot söder (bild 4). Målningen hänger i Mora tingshus. Foto: Lars Berglund, Mora.

I dag kan man se "Mora marknad" i Mora tingshus sessionssal. En fråga som många har ställt sig är varför Zorn skrev att det var till Mora kommun som tavlan skänktes samtidigt som den skulle hänga i Mora tingshus, som år 1903 hade uppförts på egen mark av Mora Jordägare. 1973 köpte Svenska staten tingshuset av Mora Jordägare för 500 000 kr, och 1996 såldes tingshuset till Nils Skoglund AB. Idag (2017) finns inget avtal om tavlan mellan fastighetsägaren och Mora kommun. Dessutom är tavlan oförsäkrad eftersom ingen av dessa anser sig ha råd att betala en brand- och stöldförsäkring. Äganderätten till tavlan har vid flera tillfällen ifrågasatts, bl a 1943, då en tvist uppstod mellan Mora sockens kommunalfullmäktige och Mora tingslag (Mora tidning 1943-09-08).

Bild 10. Nöjesfältet vid Mora marknad var förlagd till "Knaggens åker", numera Zorngårdens trädgård. Akvarell av Anders Zorn 1890 (bild 4). Zornsamlingarna, Mora. Foto: Lars Berglund, Mora.

Lars S. Johansson, Uppsala, målade år 1990 en serie med motiv från Mora, med gamla foton som förlaga. I en av målningarna (bild 15) har han använt ett foto från 1903 av Karl Morelius som förlaga (bild 16). På Morelius foto kan man se att löven har fallit på träden närmast tingshuset, och därav dra slutsatsen att fotot är taget under höstmarknaden 1903. Lars S. Johansson har dock satt löv på träden, så att man får intrycket av att det handlar om en sommarmarknad.

Mora marknadskassa

Intäkter och utgifter från Mora marknad bokfördes i en speciell marknadskassa som handhades av Mora socken, fr o m 1863 Mora landskommun. Denna kassa avvecklades inte förrän år 1960. Orsaken till att man behöll kassan så länge efter att marknaden lagts ned berodde bl. a. på en tvist mellan Mora jordägare och Mora kommun om äganderätten till kassan. År 1958 vann Mora jordägare denna tvist.

Bild 11. Mora marknad vid kyrkan och klockstapeln. Akvarell Anders Zorn, 1890 (bild 4). Zornsamlingarna, Mora.
Foto: Lars Berglund, Mora.

Bild 12. Mora marknad med stånd nedanför det hus där Strand café fanns under mitten av 1900-talet. Huset till vänster om bryggan är Hotell Gustaf Wasa. Akvarell av Anders Zorn 1890 (Bild 4). Zornsamlingarna, Mora. Foto: Lars Berglund, Mora.

Bild 13. Mora marknad, strandbild med Mora hotell i bakgrunden. Akvarell av Anders Zorn 1890 (Bild 4). Zornsamlingarna, Mora. Foto: Lars Berglund, Mora.

Bild 14. Skinnmarknaden hålls nere vid Saxvikens strand med dräktklädda försäljare och köpare. Bryggan är sannolikt den som låg nedanför Mora hotell. Akvarell av Anders Zorn 1890 (bild 4). Zornsamlingarna, Mora. Foto: Lars Berglund, Mora.

Bild 15. Mora marknad. Vykort efter en litografi av Lars S. Johansson med foto av Karl Morelius från 1903 som förlaga (bild 16).

Bild 16. Mora marknad framför det nybyggda tingshuset. Foto: Karl Morelius 1903 (bild 4).

Litteratur

Andersson, I. 1975. Mora marknad. B-uppsats i Etnologi. Uppsala universitet.

Arosenius, F. 1866. Beskrifning öfver provinsen Dalarne. II Ofvan Siljans Fögderi. Tredje Häftet. Mora socken med Våmhus kapell.

Engström, E. G. 1996. 100-årsjubileum för Mora Tingshus. Mora Tidning 1996-12-23.

Hülphers A. A. 1762. Dagbok öfver en resa genom de under Stora Kopparbergs höfdingdöme lydande lähn och Dalarne 1757.

Karlsson, C. & Österström, L-O. 2017. Mora jordägares samfällighetsförening – en historik.

Levander, L. 1935. Landsväg, krog och marknad. Åhlén & Söners Förlag, Stockholm.

Romson, A. och Sandström, B. 1992. Mora i konsten, från Carl von Linné till Anders Zorn. Zornsamlingarna, Mora.

Sandström, B. 1974. Mora marknad, kring en tavla av Anders Zorn. Zornsamlingarna, Mora.

Wichman, H. 1942. Falu stads uppkomst. Dalarnas Hembygdsbok.

